

UDK 821.163.6.09"16"

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

FAKSIMILE TREH TRUBARJEVIH KATEKIZMOV (ZGODOVINA
KATEKIZMOV, TEOLOŠKA VSEBINA, KATEKIZEM V PESMIH,
NACIONALNA CERKEV)¹

Članek razlaga: a) splošno zgodovino in zgradbo katekizma do reformacij in slovensko zgodovino katekizma do 18. stoletja; b) vsebino pesmi iz prvega Trubarjevega katekizma l. 1550 ter njihovo verzno in kitično obliko; c) temeljne teološke pojme prvih Trubarjevih katekizmov: opravičenje po veri, nauk o milosti, stvarjenje, izvorni greh, zakramenti; d) protestantski nauk o cerkvi.

The article defines the following issues: (a) general history and structure of the Catechism up to the Reformation and Slovene history of the Catechism up to the 18th c.; (b) the content of the hymns from the first Trubar's Catechism of 1550 and their verse and strophic form; (c) basic theological concepts of first Trubar's Catechisms: justification by faith, doctrine of grace, creation, original sin, sacraments; (d) Protestant doctrine of the Church.

Ključne besede: Trubar, Katekizem (1550, 1555), protestantska teologija

Key words: Trubar, Catechisms of 1550 and 1555, Protestant theology

V založbi Slovenska knjiga je l. 2000 izšel faksimile prvih treh slovenskih knjig: *Catechismus in der Windinchen Sprach ...*, 1550; *Abecedarium und der klein Catechismus in der Windinchen Sprach*, 1550; *Abecedarium*, 1555 (Monumenta Slovenica 10). Priložena mu je knjižica z daljšima spremnima besedama Martina Žnideršiča (o dose-danjih reprintih Katekizma in Abecedarjev, o restavratorskem delu ob pripravi faksimila idr.) in Matjaža Kmecla (na splošno o Trubarjevem Katekizmu in o protestantizmu). Reprinti so izhajali že od leta 1935 naprej, to pa je prvi popolni faksimile. Originalni Trubarjev *Catechismus* je dostopen samo v enem izvodu: nahaja se v avstrijski narodni knjižnici na Dunaju (ÖNB), vezan je skupaj z Abecedarjem iz 1550 in Abecedarjem iz 1555.

Kaj so te tri knjige? Vse so najprej katekizmi (za branje v šoli in doma), veliki katekizem pa je obenem liturgična knjiga, ker vsebuje pesmi, molitve in pridigo (in nekaj odlomkov iz Svetega pisma, zato je morda tudi prvi delni pisani prevod Svetega pisma). Veliki katekizem (natisnjen v gotici) je bil namenjen odraslim in ima 244 strani, oba abecednika pa sta bila za otroke in imata 28 in 15 strani. Abecednika (prvi v gotici, drugi že v latinici) imata na prvih straneh šolo pisanja; taka navada se je ohranila vse do 19. stoletja. Da je prva protestantska knjiga katekizem, ni slučaj. Prva knjiga je morala biti katekizem zato, ker je bilo stanje vere zaradi razmer v Cerkvi in zaradi Turkov slabo in ker je bilo treba širiti novo »staro pravo vero«. Hoteli so se

¹ Ta zapis je nastal kot recenzija k faksimilu Trubarjevih katekizmov; zaradi dolžine se je uredništvo odločilo natisniti ga kot pregledni članek.

vrniti h krščanstvu iz 4. in 5. stoletja, k teologiji sv. Avguščina in sv. Ambroža. (Take vrnitve k temeljem danes slabšalno imenujemo fundamentalizem.)

V tem prispevku bom na kratko pojasnil nekaj temeljnih pojmov, povezanih z našo prvo knjigo: kaj je katekizem in kakšna je bila njegova zgodovina; kakšna je vloga in oblika pesmi v katekizmu; o čem Trubar v katekizmu sploh piše, tj. njegove osnovne teološke teme; ideja nacionalne cerkve v protestantizmu.

Zgodovina katekizma. Katekizmi obstajajo, kot bomo videli, od začetka krščanstva naprej. Katekizem je knjiga (tiskana ali rokopisna), ki podaja najvažnejše ideje (resnice) krščanske vere – povedane na karseda preprost in razumljiv način.² Količina in zahtevnost razložene snovi je odvisna od tega, komu je knjiga namenjena: katekizem za učitelje (škofe, duhovnike) je obširen, za učence pa droben; lahko je napisan v obliki razprave ali v obliki vprašanj in odgovorov. Zato se delijo na dve ali tri vrste in tako imamo npr. Trubarjev in Lutrov veliki in mali katekizem, Kanizijev maior, minor in minimus, Bellarminov mali in veliki katekizem idr. Beseda katekizem menda izhaja iz gr. besede *katekheo* 'učim, naznanjam (božjo besedo)', ki je sestavljena iz predloga *kata-* in glagola *ekheo* 'storim, da se razlega, odmeva' (kot eho): judovska in krščanska obljuba o odrešenju naj bi odmevala v poslušalčevem duhu in srcu (5 Mz 11: 18).

Knjige te vrste niso bile vedno naslovljene »katekizem« (to šele v 14. stoletju), ampak krščanski nauk, *doctrina christiana*, kot npr. v izvornem Glavarjevem delu *Examen doctrinae christiane ... Sprashvanie ... Kershanskega Navuka*, Steržinarjevih *Katoliš-kršanskega vuka* (tj. nauka) *pejsmah* (oboje iz 18. stol.) idr. Navsezadnje gredo med katekizme tudi desetere zapovedi in evangeliji ali pa *Didahe* iz 1. stol. n. št. Tudi niso bili vedno v obliki knjige: od srednjega veka naprej so imeli temeljne nauke napisane tudi na hišnih tablicah, obešenih na stene na vidnih mestih v hiši, kot je še danes navada v pravoslavnih družinah.

Katekizmi so bili napisani ali v obliki vprašanj in odgovorov (npr. Trubarjev *Abecedarium und der klein Catechismus*, 1550, Lutrov Mali katekizem, 1529, Kalvinov Ženevski katekizem, 1545, Heidelberški katekizem, 1563) ali pa v obliki razprave (npr. Trubarjev Katekizem iz 1550 in Lutrov Veliki katekizem iz 1529). Obojna praksa se je ohranila do danes. Ponazarjam z odlomkom iz Trubarjevega *Abecednika*:

Oča.

Zakaj imamo dobra della delati?

Sin

Nekar za tiga volo de bi mi hoteli z našim dobrim gianem ta nebesa zaslužiti, oli za grehe dosti giati. Zakaj Jezus Kristus ta je sam naše grehe platil inu nam zaslužil tu nebesku kraljestvu. Samuč de imamo z našimi dobrimi deli to pravo našo vero spričvati inu s temi se iskazati hvaležni Bogu za volo tih velikih dobrut katere smo prieli od Gospudi Boga.

Oča

Skuzi kaj bode ta Vera v nadlugah poterjena inu naša Veist potroštana vti žalosti?

Sin

Skuzi to večerjo oli pravo Mašo našiga gospudi Jezusa Christusa.

² Enostavnost in razumljivost sta za kristjane vrlini, ker je odrešenje in zveličanje ponujeno vsem ljudem (nasprotno so trdile nekatere ločine, npr. manihejci in katari, da obstaja skrivni božji nauk, ki je le za izbrance).

Poučevanje z vprašanji in odgovori je prastara oblika učenja; poznamo jo že iz sokratskih dialogov; taka naj bi bila tudi verska vzgoja judovskih otrok, ko so z 12 leti postali zreli za vero (5 Mz, 6: 20, Lk 2: 42–47).³ Skozi takšen pouk, dril, so šli krščanski novinci, ki so se pripravljali na krst (novokrščenci oz. neokatehumeni). Šele ko je bil pripravnik versko zrel, je bil krščen; ponavadi na belo nedeljo, teden po veliki noči.

Katekizmi v širšem smislu so pravzaprav že apostolska pisma (iz sredine 1. stol.) in evangeliji (nastajali so od konca 1. stol. naprej), torej sama Nova zaveza. Med prve katekizme v ožjem smislu pa spada npr. *Didache ali Nauk dvanajsterih apostolov*, ki je nastal v Siriji konec 1. stol. n. št. (slovenski prevod v *Spisih apostolskih očetov*, Celje: Mohorjeva družba, 1996); napisan je bil za tiste, ki so se pripravljali na krst. Sistematična vzgoja novokrščencev se je začela v 3. in 4. stoletju, v časih preganjanja; tedaj so pazili, koga sprejmejo medse oz. da ne bi zašli v herezijo. Katehetske knjige sta pisala Ciril Jeruzalemski in Avguštin v 4. in 5. stoletju. Avguštinova *De catechizandi rudibus* je namenjena tistim, ki so imeli le profano, ne pa verske vzgoje. Konec 4. stoletja je Avguštin med sporom s pelagijanskim krivoverstvom⁴ oblikoval nauk o dednosti izvirnega greha, kar je vodilo v to, da so začeli krščevati dojenčke (krst izbriše izvirni greh). Ker teh ni kaj vprašati, so na katekizemska vprašanja odgovarjali botri.

V 9. stoletju je znameniti škof Alkuin napisal vprašanja in odgovore za otroke *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones*. Pozneje v srednjem veku so nastali »septenari«: učili so tako, da so primerjali sedem različnih reči: sedem prošenj iz Očenaša (»posvečeno bodi ..., pridi k nam ..., zgodi se ..., daj nam danes ..., in odpusti ..., in ne vpelji ...«), sedem kreposti (teološke: vera, upanje, ljubezen; moralne: modrost, pravičnost, pogum, zmernost) in sedem darov Sv. duha v nasprotju s sedmimi smrtnimi grehi, pa sedem dobrih del telesne in sedem del duhovne milosti, sedem zakramentov (gl. faksimile slovenskega prevoda Kanizijevega katekizma ali katekizemski del v *Evangelijih inu listih/branjih*).

Med pokristjanjevanjem so Germane in Slovane učili predvsem Oče naš, Vero in 10 zapovedi. O tedanjem pouku nam pričujeta II. in III. brižinski spomenik (pridiga in spoved). Pozneje se je pridružila še molitev Zdravamarija. Trojico Očenaš, Vero in Zdravamarijo najdemo v naših srednjeveških rokopisih: Celovškem (oz. Rateškem) iz 14. in Starogorskem iz 15. stoletja. Sčasoma se je oblikoval skelet vseh poznejših katekizmov, tudi Lutrovega in Trubarjevega: kaj je treba verjeti (Vera/Credo), upati (Oče naš), kako delovati (10 zapovedi), kako se kaže milost (zakramenti). Podobno razdelitev lahko preberemo v mnogih katekizmih do 20. stol., npr. katoliškem Kanizijevem velikem katekizmu (*de fide, de sacramentis, de charitate, de spe, de iustitia* – o veri, zakramentih, ljubezni, upanju, pravici) in Kanizijevem najmanjšem katekizmu (1615): »Koliko je poglobitnih del katoliškega krščanstva? Le teh pet: prava krščanska vera, sveti zakramenti, te deset zapovedi Božje, ta S. Oča naš z angelskim češčenjem,⁵

³ Še nedavno so šli katoliški otroci pri 12 k birmi (zdaj grede kako leto pozneje).

⁴ Glavna pelagijanska ideja je bila, da si človek z vzornim življenjem (z dobrimi deli) lahko sam zasluži opravičenje grehov. Cerkveni zbor v Kartagini (418) in Avguštin sta trdila nasprotno: opravičenje je zastonjski dar Boga, človek si ga sam niti načeloma ne more prislužiti, ker je suženj greha.

⁵ Angelsko češčenje je drugo ime za molitev *Zdravamarija*: molitev je sestavljena iz angelovega pozdrava Mariji, ko ji je sporočil, da bo rodila Jezusa, iz Elizabetinega pozdrava Mariji (Elizabeta je mati Janeza Krstnika) in iz ljudske prošnje k Mariji.

ta krščanska pravica« (pravica vsebuje poglavja o različnih zvrsteh grehov in dobrih del).

V 14. stoletju je yorški nadškof v latinščini in angleščini objavil »katekizem za preprosti narod«. Menda je bila tedaj prvič izrecno uporabljena beseda »katekizem«. Na začetku 15. stoletja je francoske in latinske katekizme pisal znani teolog Jean Gerson, v Nemčiji pa je 1470. leta izšel tiskani katekizem *Christenspiegel*. 16. stoletje je bilo obdobje katekizmov: spodbudila sta ga humanistično zanimanje za izobrazbo in iznajdba tiska. Prednjačili so protestantje, ki so ob tem dokazovali, da je bila dotedanja katoliška vzgoja na psu (katoliki so kajpak dokazovali, da ni bila). Pri nas smo tedaj dobili oba Trubarjeva katekizma iz 1550, Kreljevo *Otročjo biblijo* iz 1566, štiri katekizme v obliki pesmaric (1567, 1574, 1584, 1595: *Ta celi katekizem, eni psalmi ...*), prevode Brenzovega in Lutrovega katekizma. Prevod katoliškega katekizma cistercijana Pacherneckerja, ki ga Trubar nekje omenja, se ni ohranil oz. se še išče.

V reakciji na protestantsko širjenje in kot avtentično potrebo po katoliški reformi in vzgoji je tridentinski koncil generiral t. i. Rimski katekizem *ad Parochos* iz leta 1566, v latinskem, italijanskem, francoskem, poljskem in nemškem jeziku. Že v 50. letih pa je jezuit Peter Kanizij (Canisius) natisnil tri katekizme v latinščini in nemščini: maior z 213 vprašanji (*Summa doctrinae christianae*), minor s 121 vprašanji (*Institutiones christianae pietatis*), minimus z 59 vprašanji (*Parvus catechismus*). V Franciji je Edmund Auger istočasno natisnil mali in veliki francoski katekizem. Leta 1597 in 1598 sta izšla mali in veliki Bellarminov katekizem v latinščini; mali katekizem je izpopolnitev Kanizijevega katekizma.

Kanizijev Katekizem minimus, in sicer varianta z lesoreznimi slikami (slike so za nepismene to, kar črke za pismene), je leta 1615 v slovenščino prevedel Janez Čandek.⁶ Bellarminov mali katekizem so v 18. stol. po naročilu Benedikta XIII. iz 1725 prevajali v ljudske jezike, v slovenščino l. 1728. Sicer pa so se slovenski katekizmi v prvi polovici 18. stol. tiskali kot del lekcionarja (zbirka svetopisemskih odlomkov za nedeljske maše) *Evangelija inu listi/branja* in raznih pesmaric (npr. Steržinarjeve in Lavrenčičeve), potem pa samostojno, npr. Klapšetov katekizem za primorske duhovnike *Synopsis Catechetica* (1743). Vendar so bili vsi ti katekizmi zelo drobni, nič večji od najmanjšega Kanizija. Prvi večji katekizem je šele t. i. Parhamerjeva izdaja najmanjšega Kanizija (pod naslovom *Catechismus, tuje bukvice tiga isprashovanja is pet shtukov Kershanskiga navuka ...*); med 1760 in 1770 je imel 5 izdaj. Ta ima namreč poleg Kanizija še »kratku rezložjenje tiga maliga katekizmusa« (z molitvami in pesmimi), ki pa je v resnici zelo dolgo, razdeljeno v tri težavnostne stopnje (za majhne otroke, za bolj izobražene in za tiste, ki hočejo »obiuneši izložjenje«). Kljub številčnosti so odgovori kratki, brez podrobnejših razlag. V tem se ločijo od velikega Trubarjevega katekizma, ki nauk argumentira. Pohlin je 1768 prevedel srednjega Kanizija: *Ta male catechismus*. Podoben velikemu Kaniziju pa je *Ta veliki catechismus sprashanjem, inu sodgovoram* (165 strani) iz 1780. Smolik (1992) pravi, da so se otroci (glede na Glavarjevo prakso pa tudi odrasli; gl. Demšar 1991) katekizemske odgovore učili na pamet, da je šlo za vojaški eksercir.

⁶ Faksimile je izšel l. 1991.

Izvirna je oblika rokopisnega katekizma Petra Pavla Glavarja iz 1754 *Examen doctrinae christianae oz. Podvuzhenje ali Sprashvanie tiga potrebniga Kershanskega Navuka sa maihene otrokhe in sa te velike ludy*; sestavljen iz 20 vprašanj za otroke in 47 za odrasle. Katekizem je zapisal v status animarum, družinsko knjigo (objava: Demšar 1991). Glavar je ob veliki noči pred obvezno spovedjo na ta način osebno izprašal vsaj dva tisoč (!) župljanov in si za vsakega zapisal, koliko je znal.⁷ Goriški nadškof Attems ga je nagovarjal k objavi, do katere pa ni prišlo. V 19. stoletju pa je bilo katekizmov še več.

Katekizem v pesmih. Doslej sem že omenil štiri didaktične načine za čim boljše zapomnjenje: a) katekizem je imel obliko vprašanj in odgovorov (Trubarjev Mali katekizem), b) bil je narejen iz slik z minimalnim besedilom (Kanizijev minimus), c) resnice so se podajale v obliki sedmerih členov (septenarij; vdelan je v Kanizija), č) resnice so upesnili (protestantje, Lavrenčič). Nekaj več o pesmih: Krščanski nauk smo Slovenci že v srednjem veku prejemali v obliki pesmi. Krščanske pesmi so ne le zahvalne in slavlilne, ampak tudi poučevalne/katehētične. Od tistih nekaj srednjeveških pesmi, ki so nam jih ohranili protestantje, Sommaripa (1607) in lekcionarji iz 17. stoletja (dve božični, velikonočna, pesem k svetemu duhu, postna), je postna povsem katehētična: to je namreč pesem o 10 zapovedih. Katehētične so tudi mnoge protestantske pesmi: peli so Očenaš, Vero in 10 zapovedi, vse troje pa so v obliki pesmi tudi na dolgo razlagali. Skratka, katekizem so ne le govorili, ampak so si ga peli (v prozi in verzih). Trubar je že v svoj prvi katekizem vključil tudi 6 pesmi; lahko pa je bil cel katekizem narejen le iz pesmi: *Ta celi katekizem, eni psalmi in teh vekših godov stare inu nove keršanske pejsni* (1584 in 1595). Podobno je počel 150 let pozneje Ahacij Steržinar; toliko je namreč trajalo, da so navodila tridentinskega koncila, na katerega se sklicuje, res zaživela v široki praksi. Njegove *Katoliš-keršanskega vuka pejsne* so v celoti namenjene katehezi, saj pravi že v naslovu: *pejsme, katere se per keršanskimo vuko, božjih potih, per svetimu misionu /.../ nucnu pojó* (Gradec, 1729).⁸

Šest pesmi v Katekizmu 1550 lahko razumemo kot nekakšen mali katekizem: v pesmih je namreč na kratko obnovil šest temeljnih tem, ki jih je prej na dolgo obdelal; te teme vsebuje vsak katekizem. Tako imamo že v prvem katekizmu oba hkrati: velikega in malega. Kaj povejo te pesmi? Nujni minimum, ki ga mora kristjan poznati: 1) o smislu človekovega stvarjenja in življenja, 2) razlaga 10 zapovedi, 3) razlaga Vere, 4) razlaga Očenaša, 5) o pridigi in krstu, 6) o maši. To niso pesmi, v katerih bi Nebeščane častili, se jim zahvaljevali ali jih za kaj prosili, ampak razlagajo krščanstvo: takim pesmim rečemo katehētične (in so zaradi tega precej dolge, do 120 verzov, kar je, recimo, petina *Krsta pri Savici*).

Prva pesem »Nu pujte, pujte vsi ludie« ponavlja prvo poglavje velikega katekizma (*De creatione, lapsu ...*) in povzema bistvo krščanskega nauka, »kakovi je ta človek od Buga prvič stvarjen, kaku je potle iskažen inu spet ponoulen«: človek je bil ustvarjen

⁷ »Kar najbolje je znal; pogumno je odgovarjal; slep, vse je znal; nem je, iz znamenj se vidi, da potrebno zna« itd.

⁸ Misijon kristjanom ne pomeni samo širjenje vere med nekristjani (jezuiti od 16. stoletja naprej), ampak tudi notranji misijon ali evangelizacijo (misijon kot recimo enotedensko intenzivno versko življenje posamezne župnije je ostal praksa do danes).

moder, pravičen, zdrav itd., z grehom je te darove zapravljal, Kristus bo plačal za človekove grehe (le Kristus sam – to je znano protestantsko načelo *solus Christus*), človek, ki bo v Kristusa verjel (nujni pogoj je le vera, dobra dela pa ne – to je drugo znamenito načelo, *sola fides*), bo spet lahko prišel v milost (le zaradi milosti Boga, ne pa zaradi svojih zaslug – *sola gratia*, tretje načelo), tako kot Adam, ko je to spoznal. Pesem je prav didaktično narejena: ko je to štorijo povedal na dolgo, jo je v zadnji kitici še povzel: »Skuzi Adamou greh smo vsi hudi grešni postali. Kir pak bodo per Jezusi z vero gnade iskali [slavna trojica: *Christus, fides, gratia*], tim so grehi odpuščeni, bodo spet brumni sturjeni, večni leben imeli.«

Druga pesem razlaga 10 zapovedi in je povzetek 2. poglavja *De usu decalogi*. Sklene se z razlago smisla teh zapovedi: človek iz njih spozna svoj greh, ga obžaluje in tako služi Bogu. Tretja pesem razlaga apostolsko veroizpoved/Credo, vzporedna je 3. poglavju *De vera fide*; Vera sama seveda povzema bistvo nauka. Razlago sklene s poudarkom na *sola fides*: večnost bo dana le vernim. Četrta pesem razlaga molitev Očenaš (molitev samo ima v katekizmu že prej), spet seveda z avguštinsko-protestantskimi poudarki (o popolni človeški pokvarjenosti idr.). Peta pove, zakaj sta potrebna pridiga in krst (povzetek poglavja *De ministerii verbi Dei & baptismi*): pridiga zato, da ljudje spoznajo božji načrt, krst pa zato, da se očistijo posledic izvirnega greha in zopet dobijo milost. Ali po protestantsko: za zveličanje so potrebni krst, vera in evangelij (četrto znamenito načelo – *sola scriptura*). Šesta pesem (povzetek dveh poglavij, *Quid sunt sacramenta* in *Institutio coene dominicae*) govori o drugem zakramentu, tj. o maši (protestantje so priznali dva od sedmih): obnoví svetopisemsko poročilo o zadnji večerji in razloži namen maše. Pesemski del sklenejo litanije (te so nove, prevzete menda iz Dietricha, in ne kakšne od znanih katoliških litanij).

Litanijam sledita dve mašni molitvi, ki se jima reče kolekti (v katoliški maši stoji kolekta pred prvim berilom). Za njima pa dolga pridiga, v kateri razlaga, kaj pomeni beseda vera: ideja, da je vera najpomembnejše, kar lahko človek sam stori za opravičenje (skoraj vse ostalo je prepuščeno Bogu), je namreč temelj protestantske teologije. To troje kaže, da je hotel katekizem služiti tudi že kot mašni priročnik. Dietrich je v *Obrednih bukvicah* menda priporočal, naj se maša sklene z litanijami, kolekto in pridigo (Rajhman 1977: 32).

Kitice, verzi, estetika. O prvi slovenski knjigi se še največ učimo pri pouku književnosti. Kaj pa je na teološki razpravi lahko leposlovnega, z današnjega stališča? Nič drugega kot pesmi. Pa ne toliko njihova vsebina (to navsezadnje lahko analizirajo le teologi), ampak oblika in funkcija. Zato bom tu na hitro naštel tipe kitic in verzov v pesmih. Prva in peta sta napisani v 7-vrstični lutrski kitici, ki je pri naših protestantih najpogostejša, pozneje pa je iz slovenske poezije skoraj povsem izginila: J 8787887 AbAbccX. Druga pesem ima kitico J 8 11 11 8 6 AAxBB; to so prvi jambski enajsterci v slovenski poeziji (več o njih Svetina 2001). Nenavadni so, ker se pri petju redko uporabljajo verzi, ki imajo več kot štiri ikte. Tretja pesem ima 6-vrstično kitico J 888888 AABBC; melodija in kitica sta postali znani z Lutrovo pesmijo *Vater unser im Himmelreich*, prešli na Heydnovo *Ich glaub an den allmächtigen Gott*, ki je predloga tele Trubarjeve (Čerin 1908: 154). Četrta pesem ima silno dolgo kitico, 15-vrstično T9 J8 T9 J887644448448 AABBBccDDEEXFFF; pesem je prevod nemške *O Jesu zart in*

neuen Art, Trubar pa je kitico nekoliko spremenil (Svetina 2001). Šesta pesem ima 12-vrstično kitico J 887887887887 AAbCCbDDeFFe; tu sta zlepljeni dve enaki 6-vrstičnici. Taka 6-vrstičnica je bila pri Nemcih v 16. stoletju med najbolj popularnimi. Verz vseh Trubarjevih pesmi je silabični, torej ne jambski, ne trohejski, ne amfibraški, ker naglas, razen v rimi, ignorira. Ker pa se pesmi pojejo, je ritem prihajal iz melodije, ki je bila do neke mere jambaska (zato oznake za jamb (J) ob kiticah) – ali ustrežneje: poznejše izvedbe protestantskih melodij so bile jambске. Za ponazoritev silabizma ponovno citiram zaključno kitico prve pesmi, tokrat z oznako verznihi mej (kitica 8787887): »Skuzi Adamou greh smo vsi / hudi grešni postali. / Kir pak bodo per Jezusi / z vero gnade iskali, / tim so grehi odpuščeni, / bodo spet brumni sturjeni, / večni leben imeli.«

Pa še nekaj: če v zgornji kitici zbrisemo medverzne meje, bi samo specialist ugotovil, da gre za pesem; tako dober verzifikator je bil Trubar. Zakaj je dobro, da verzno oblikovanje ni vplivalo na jezik? Osnovni namen teh pesmi je pouk, zato mora biti besedilo razumljivo, z navadnim besednim redom, brez besednih iger, novih metafor ipd. Da si ga lažje zapomniš, si ga zapoješ. Da bi si pa zapomnil melodijo, mora ta biti enostavna in kratka. V poštev pride himnični tip melodije: kratka, silabična melodija, ki se x-krat ponovi (silabična pomeni, da je v njej toliko zlogov kot tonov/not); ponavljanje ustvari kitice. Kitično oblikovanje (npr. 8787887) je zato posledica naštetega in ni kak avtonomni umetnostni postopek, ki bi služil le estetskemu učinku.

Pri **estetski oceni** protestantskih in vsakršnih drugih verskih pesmi moramo torej imeti pred očmi tedanjo funkcijo umetnosti. Naloga umetnosti ni, da proizvaja lepoto (to pojmovanje se je razvilo šele v 18. stoletju). Trubar se je takemu nazoru izrecno uprl in rekel, da golo vpitje brez misli na vsebino nič ne zaleže (predgovor v pesmarico 1584). Trubar ni mogel misliti nič drugače kot teološki estetiki srednjega veka, ki so jim bili skupni tile nazori (Tatarkiewicz 1989: 220): 1) poleg telesne lepote je tudi duhovna lepota, 2) poleg nepopolne (izkustvene) lepote je tudi popolna, božja lepota, 3) nepopolna lepota pa je odsev popolne: **obstaja zaradi nje, v njej in teži k njej**, 4) lépo se sicer pojmovno loči od dobrega, stvarno pa ne: vse lépo je dobro in vse dobro je lépo, 5) lepo izhaja iz harmonije delov, iz razmerja in sijaja (consonantia cum claritate; to je t. i. Velika teorija).

Vsebina katekizma: stvarjenje, izvorni greh, opravičenje po veri, nauk o milosti, zakramenti. Od Rajhmana (1977) naprej velja, da je Trubar za svoj veliki katekizem uporabljal tri predloge: Veita Dietricha *Agendbüchlein* (1543), za hišno tablo Lutrov Mali katekizem (1529), za pridigo o veri, ki stoji za pesmimi, pa Vlačičevo knjigo *De vocabulo fidei* (1549). Za mali katekizem pa je uporabil Brenzov katekizem (1536). Trubarjeva knjiga je nekakšna izvirna priredba teh virov; za prvo slovensko knjigo se izvirnost pač spodobi, čeprav v tistih časih to ni bila nobena vrlina.

Kot že rečeno, vsebujejo Trubarjevi katekizmi tiste snovi, ki jih vsebujejo prejšnji in zlasti poznejši katekizmi oz. kateheza nasploh: kaj je treba verjeti (Vera), upati (Oče naš), kako delovati (10 zapovedi), kako se kaže milost (zakramenti). Tako razporeditev ima Luter v Malem katekizmu:⁹ 10 zapovedi, Vera, Očenaš, krst, zakrament oltarja

⁹ Mdr. dostopen na <http://www.heiligenlexikon.de/index.htm/Literatur> (*Der kleine Katechismus für die gemeine Pfarrern und Prediger*).

(maša/evharistija), razne molitve (večerna, jutranja itd.), hišna tabla (kakšne lastnosti morajo imeti ljudje v določenih službah/poklicih: škofi in duhovniki in verniki, posvetna oblast, zakonci, starši, otroci, gospodarji in hlapci itd.). Trubar je sledil Lutrovemu zaporedju,¹⁰ nekaj pa je dodal iz Dietricha. Trubarjev veliki katekizem vsebuje: o stvarjenju sveta in smislu življenja, 10 zapovedi, Vera, o molitvi, Očenaš, kako se pridiga in krščuje (izpisal je tudi ustrezne svetopisemske odlomke), kaj in kateri so zakramenti (krst in maša), zakrament evharistije (= maša), odlomki iz Svetega pisma o človeški grešnosti, odlomki iz Svetega pisma o tem, da le Kristus odreši in zveliča, vprašanje o dobrih delih, hišna tabla, pesmi, litanije, dve molitvi, pridiga o veri. Že golo kazalo kaže, da gre za protestantski katekizem: zakramenta sta dva in ne sedem; poudarja se človeška grešnost (tipično za sv. Avgušтина – protestantizem je namreč temeljiti = fundamental(istič)ni avguštinizem); očitna je teza, da človeka odreši le Kristus (sam se ne more); postavlja se vprašanje o smislu dobrih del.

Veliki Katekizem obravnava nekatere, ne pa vseh teoloških tem. V ospredju so opravičenje po veri, nauk o milosti, stvarjenje, izvorni greh, zakramenti. Ne razlaga pa doktrine o Jezusovi naravi (kristologije), doktrine o troedinosti Boga, doktrine o izročilu in svetem pismu (sicer za protestante zelo pomembnem vprašanju: le Sveto pismo, *sola scriptura*, je vir razodetja), doktrine o Cerkvi. Tudi eshatologijo (o človekovem cilju) obravnava bolj sproti.

Osnovno protestantsko (in krščansko nasploh) vprašanje je, kako najti pot do Boga; to je vprašanje odrešenja in zveličanja, večnega življenja z Bogom, življenja, ki je odrešeno vsega slabega. Temu pa so v napoto izvorni greh in posameznikovi osebni grehi: zaradi greha je izgubil stik z Bogom. Če se uspe izbrisati greh, se bo izničilo tudi delovanje greha. Sklep: da bi človek prišel do Boga, mu mora Bog grehe opravičiti. Opravičenje grehov je zato za protestante najbolj pomembna tema. Opravičenje je možno le preko Jezusa Kristusa (*solus Christus*): on je plačal oz. položil varščino za človekove grehe (»odstall pokoro«, pravi Trubar). Bog človeku krivdo spregleda zaradi Kristusa (spregleda, ne pa izbriše – v tem se protestantizem pomembno razlikuje od katolicizma): v veri se človek združi s Kristusom in ko Bog gleda človeka, v njem vidi brezgrešnega Kristusa. Za spregled krivde je potrebna vera (načelo *sola fides*); vera pomeni zaupanje (*fiducia*) v Jezusa in omogoča združenje z njim (nekakšno pobožanstvenje, ki ga sicer poudarjajo pravoslavni kristjani). Vendar vera ni pogoj, ki bi ga postavljala Bog: on človeka opraviči zastonj (*gratis*), iz gole milosti (*sola gratia* – prim. pomensko sorodnost z *gratis*), človeku si opravičenja ni treba z ničemer zaslužiti.¹¹ Dobra dela za opravičenje niso potrebna (gl. na začetku citirani odlomek iz *Abeced-*

¹⁰ Sicer je Trubar iz Lutra povzel le hišno tablo, drugega ne; Lutrov mali katekizem je namreč drobcena knjižica, več kot desetkrat manjša od Trubarjeve.

¹¹ Ker je človekovo zasluženje logično nemogoče: velikost krivde je odvisna od veličine tistega, ki ga užalimo. (Če užalim predsednika ali škofa, se šteje za večji prekršek, kot če užalim otroka.) Bog je neskončen, zato je tudi krivda neskončna, človekova dobra dejanja pa so omejena. Človekove grehe lahko zato opraviči le bogočlovek Jezus: ker je Bog, je njegovo opravičilo neskončno veliko, ker pa je hkrati človek (še le kot človek je dolžan opravičilo – to je razlog Jezusovega učlovečenja), se šteje, kot da so se opravičili ljudje. (Razlaga je Anzelмова, iz spisa *Cur Deus homo*.) Za vprašanje, zakaj nadomestno opravičilo zadošča, pa tu ni prostora.

nika). Vera ni pogoj v tem smislu, da bi bila dobro delo, za katerega bi človek dobil nagrado (= opravičenje, večnost): ona je kvečjemu človekov osebni, spoznavni pogoj. Fiducialna (zaupljiva) vera je nujna, ker z njo grešnik postane del Kristusa oz. pride Kristus vanj in s tem človek postane deležen te milosti, ki opravičuje. Smisel dobrih del je v nečem drugem: ta so tudi za protestante še kako potrebna (gl. 20. člen *Augsburške veroizpovedi*),¹² vendar ne kot pogoj za opravičenje greha, ampak so posledica tega opravičenja: kot zahvala za opravičenje in kot posledica dejstva, da je za človekovo opravičenje že poskrbljeno (opravičenemu človeku zase ni treba več skrbeti, lahko se posveti drugim). Kalvin (Trubar je preko Bonoma poznal prvo izdajo njegove *Institutio religionis christianae* iz 1536) je idejo še naprej razvijal in odpravil prvotne nelogičnosti: vera povzroči (mistično) enost s Kristusom, nujna posledica Kristusove prisotnosti v človeku pa je, da je vernik najprej opravičen, potem pa še prenovljen, tj. posvečen (sanktificiran): svéti človek pa dela dobra dela.

Mimogrede: pri nas je razširjena zmotna, da protestantje niso priznali obstoja svetnikov. Da to ni res, se lahko prepričamo npr. že iz 21. člena *Augsburške veroizpovedi* iz 1530, pa iz poglavja Od tiga klicane na te svetnike v *Cerkovni ordningi* idr.: svetniki so vernim za zgled, ne sme se pa svetnike prositi za pomoč, se jim zahvaljevati ipd.; vse to gre le Bogu.

Našteta vprašanja spadajo v soteriologijo, tj. doktrino o človekovem odrešenju in zveličanju. Stvarjenje sólo obravnava Katekizem 1550 v zvezi z doktrino o izvornem grehu: tu zagovarja Trubar (kot Luter in drugi) tezo sv. Avgušтина (4./5. stol.), da je človekova narava popolnoma uničena (človek je izgubil vse nadnaravne in mimonaravne darove), svobodna volja močno poškodovana in človek lahko sam od sebe dela le zlo. Zato je odrešenje popolnoma v božjih rokah. Božjo obljubo, da bo človeku resnično pomagal, naj bi verniki razbrali iz zakramentov: zakramenti so vidna znamenja nevidne božje milosti (spet Avguštinova definicija); vera sama pa je podarjena, šenkana in je torej posledica delovanja zakramentov.

V zvezi z mašo, tj. zakramentom evharistije, naj opozorim na tole napačno prepričanje (najdemo ga tudi v spremni besedi k faksimilu): da naj bi Trubar mislil, da je Kristus v kruhu (hostiji) in vinu le simbolno, ne pa realno prisoten. O simbolni prisotnosti sta med protestanti govorila Zwingli in Calvin (*Heidelberški katekizem*, čl. 78)«. Luter in Trubar pa nista dvomila, da je Kristus v hostiji in vinu realno prisoten. Prepričana sta, da je hostija njegovo pravo, materialno telo in vino njegova prava kri; o simbolni prisotnosti pa pravita, je naravnost hudičeva ideja.¹³ Luter je zavrnil le določeno *razlago* tega, *kako* je Kristus prisoten: zavrnil je transsubstanciacijo (ki pravi, da bistvo kruha med spremenjenjem izgine, nadomesti ga telo Kristusa) in sprejel konsubstanciacijo (obe bistvi, tj. bistvo kruha in bistvo Kristusovega telesa, sta hkrati prisotni – kot sta v vročem železu hkrati železo in vročina). Oba, Luter in Trubar, pa sta

¹² *The Augsburg confession*, 1530, <http://www.ctsfw.edu/etext/boc/ac>.

¹³ Npr.: »Kaj se v ti večerji našiga Gospudi Jezusa Kristusa vunkaj dili inu jemlje? ODGUVOR: Ta pravu telu inu ta prava kri našiga Gospudi Jezusa Kristusa«. Da je ideja o simbolni prisotnosti bogokletna, od hudiča, pove v temle odlomku: »... je ta hudič h taki večerji permešal, de per ni se tu pravu Kristusevu telu inu ta nega kri ne dili inu ne jemle, temuč le ta žleht znamina.« (*Slovenska cerkovna ordninga*, pogl. Od te večerje Kristusove, Kondor 153, str. 37 in 98.)

poudarjala, da ni pomembno kako, ampak le to, da Kristus *je* prisoten (gl. *Cerkovno ordningo*) in s tem skušala ublažiti ta pereči spor med protestanti samimi.

Nacionalna cerkev. Večkrat poudarjajo, da je protestantizem Zahodu prinesel nekakšne nacionalne cerkve. Vendar protestantje niso mislili, da obstaja več cerkva, da je cerkev mogoče deliti na množico nacionalnih cerkva. Luter je še vedno izhajal iz Avguštinove doktrine, da je cerkev ena in nedeljiva, ker predstavlja nedeljivo Kristusovo mistično telo. Odrešitev je zato možna samo znotraj cerkve, ki je Kristus (verniki postanejo eno s Kristusom). Za tistega, ki izstopi (= ki se noče združiti s Kristusom), odrešitve pač ne more biti. Glavna Lutrova teološka napaka (ki se je je kot avguštinec močno zavedal) je bila ravno ta, da je s trdoglavim vedenjem povzročil razkol. (Tudi odtod, med drugim, sovraštvo do rimokatolikov/papistov, da ne bi krivda zadela le ene strani: iz cerkve niso izstopili protestantje, ampak papisti.) Zato Trubarjeva sintagma »cerkev božja slovenskega jezika« ne označuje posebne, slovenske cerkve, ampak eno, nedeljivo Kristusovo cerkev – v kateri pa so tudi ljudje, ki mislijo v slovenskem jeziku. Osnovni namen Trubarjevega dela je bil najprej verski in šele potem nacionalni, kar je jasno razložil na samem začetku predgovora h Katekizmu 1550.

Poglejmo konkretni primer: prve slovenske besede iz posvetila h Katekizmu, »Vsem Slovencem gnado,¹⁴ mir, milost in pravo spoznanje božje skozi Jezusa Kristusa prosim«, radi interpretiramo zgolj kot izraz narodne zavesti. Toda te besede so, razen sintagme »vsem Slovencem«, parafraza pozdrava, ki ga mašnik izreče na začetku maše: »Milost našega Gospoda Jezusa Kristusa, ljubezen Boga Očeta in občestvo Svetega Duha z vami vsemi.«¹⁵ Oboje so nekoliko spremenjene besede apostola Pavla iz 2. pisma Korinčanom 1, 2: »Milost in mir Boga, našega Očeta in Gospoda Jezusa Kristusa naj bo z vami vsemi.« Ko je Trubar s katekizmom stopil pred slovenske vernike, jih je nagovoril tako, kot jih je nagovarjal pri maši!

Sklep. Katekizem ni literarno delo, ampak teološko. Prve slovenske knjige bi morale zanimati le teologe, zgodovinarje in jezikoslovce, pa vendar se o njih učimo zlasti pri književnosti (literati so Trubarja tudi prvi popularizirali). Razlog je najbrž v tem, da je Trubarjeva usoda podobna usodi literarnih junakov in usodi slovenskih literatov druge polovice 19. stoletja. Glavna tema meščanskih romanov 19. stoletja je namreč zgodba o uspehu kmečkega fanta, ki se izpod slamnate strehe prebije med izobražence, v meščanski svet, kjer naj bi veljale le osebne kvalitete (znanje, moralnost, narodna zavest). Hkrati je Trubarjevo življenje zgodba o človeku, ki se je, v zavzemanju za pristno vero, uprl cerkveni oblasti – zaradi idealov pa so v spor s cerkvenimi ljudmi prišli tudi Levstik, Gregorčič, Aškerc, Cankar. Pri Cankarju je verska hipokrizija celo ena od osrednjih literarnih tem (in Trubar veliki idol, enako Aškercu). Kaj ima s tem literarna zgodovina? To, da so literarni zgodovinarji od Levca in Prijatelja naprej v

¹⁴ Gnada oz. milost mu pomeni dvoje (*Tega novega testamenta eni dolgi predgovor*, pogl. 40): v širšem smislu so to vse telesne, moralne in intelektualne sposobnosti, ki lahko pripomorejo k veri; v ožjem smislu pa je to Bogova dobrot, ki človeku ne zaradi njegovih, ampak zaradi Kristusovih zaslug odpusti grehe in ga ima za pravičnega in svetega.

¹⁵ Ta mašni pozdrav je v rabi od 4. stol. naprej v različnih obredih: grškem Janeza Zlatoustega, sirsko-jakobitskem, sirsko-antiohijskem idr. Za informacije o izvoru mašnega pozdrava se zahvaljujem doc. dr. Slavku Krajncu s Teološke fakultete.

literarno zgodovino zanesli vrednote prav te (recimo liberalne) literarne ideologije in s tem navdušenje za Trubarja.

Pa še nekaj: vrednost Trubarjeve prve knjige je seveda raznotera: za knjižni jezik, za teologijo,¹⁶ za filozofsko terminologijo (gl. Debenjakov članek v *450-letnici slovenske knjige*), za našo poznejšo samozavest itd. Toda ta knjiga je tudi odlično napisana! Namenjena je »vsakemu zastopnemu človeku«, apelira na njegov razum: razlaga tista vprašanja, ki si jih zastavlja razum. Nekoliko večje katoliške katekizme smo dobili šele v 18. stoletju, vendar po razlagalni moči zaostajajo za Trubarjevim. Do 2. vojne potem ni bilo pomanjkanja katekizmov, po njej pa sta izšla le dva katekizma takega obsega, kot je Trubarjev, oba pri majhnih založbah. Če pustimo ob strani novi veliki *Katekizem katoliške cerkve*, 1993 (*Holandski katekizem*, 1972, pa je druge vrste), na Slovenskem zadnjih 60 let ni ustreznega katekizma. (Ali gre tudi tu za »postmoderni« odpor do sistematiziranja znanja?) Kdor rabi dobro kratko razlago krščanstva, mora brati stoletja stare (protestantske) knjige.

Faksimile Trubarjevih treh katekizmov je izšel, simbolno, za 450-letnico njihove prve izdaje. Za isto obletnico pa so izšle še nekatere druge knjige: zbornik predavanj *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*, zbornik *Protestantizem pri reviji Poligrafi 6/21–22* (2001), Lutrovi *Izbrani spisi* (Nova revija, 2001), še eni Lutrovi izbrani spisi z naslovom *Tukaj stojim* (domnevne Lutrove besede na zborovanju Reichstaga v Wormsu 1521), Ljubljana: Krtina, 2002, in več del o prekmurški protestantski zgodovini. Nazadnje pa sta Rokus in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar začela izdajati Trubarjevo zbrano delo; 2002 je izšla prva knjiga.

LITERATURA

- Catholic encyclopedia*, geslo Christian doctrine, <http://www.newadvent.org/cathen>.
- Josip ČERIN, 1908: Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih. *Trubarjev zbornik*, ur. F. Ilešič. Ljubljana. 126–244, 284–288.
- Viktorin DEMŠAR, 1991: *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*. Celje: Mohorjeve družba.
- Alister E. McGRATH, ³2000: *Reformation Thought*. Oxford: Blackwell.
- France ORAŽEM, 1964: *Dogmatični nazori Primoža Trubarja in njegova odvisnost od početkov reformacije*. Inavguralna disertacija. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Adam SEIGFRIED, 2000: Luteransko – rimsko-katoliško »Soglasje v temeljnih resnicah nauka o opravičenju«. *Bogoslovni vestnik* 60/2.
- Marijan SMOLIK, 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi*. Inavguralna disertacija. Ljubljana: Teološka fakulteta.

¹⁶ Pozitivne verske dosežke protestantizma našteva France Oražem (1964): »Božja beseda in ljudskem jeziku, pomen vere za krščansko življenje, pomen sv. pisma kot vira božjega razodetja, pomen laišтва oz. tistega splošnega duhovstva, ki ga postanemo deležni pri sv. krstu.«

Navsezadnje so katoličani po Tridentu sprejeli večino protestantskih teoloških razlag. Zataknilo se je le pri temeljnem protestantskem nauku, nauku o opravičenju (po veri vs. po delih). Soglasje o tem se ravnokar dosega – gl. Seigfried (2000); besedilo soglasja pa je na vatikanski spletni strani <http://www.vatican.va>.

- 1991: Katekizem. *Enciklopedija Slovenije* 5.
- 1992: Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija. *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve, Provincialiat slovenske province družbe Jezusove.
- Alojzij Slavko SNOJ, 1985: Naši katehetski viri in učbeniki do razsvetljenstva. *Bogoslovni vestnik* 45/1. 180–188.
- Peter SVETINA, 2001: Trubarjeve pesmi v Katekizmu 1550: kitične oblike. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 121–127.
- Marko KERŠEVAN, ur., 2001: *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.
- Władysław TATARKIEWICZ, 1989: *Historia estetyki: Estetyka średniowieczna*. Warszawa: Arkady.

SUMMARY

(a) Catechism is a book presenting the ideas (doctrine) of Christianity. Its history and the history of catechesis begins with Paul's missives and the Didache of the 1st c. Catechesis among Slovenes began with the Lord's Prayer, The Creed, and the Decalogue in the 9th c. By the end of the Middle Ages, Catechisms had a fixed form, i.e., what one must believe (Creed), hope for (Lord's Prayer), how one must act (the Decalogue), and how grace is manifested (sacraments). The first Slovene Catechisms were written by Protestant writers in the 16th c. In the 17th c. Catholics translated Canisi's pictorial Catechism (*minimus*). A short Catechism was part of the lectionary *Evangelija inu listi* and of some hymnals for 200 years. It was not until the 18th c. that some medium-length Catechisms were translated.

(b) Catechism can be written in the form of hymns, i.e., a type of hymns are the so-called catechetical hymns. In Trubar's Catechism of 1550 there are six hymns at the end, summarizing some of the basic topics of this Catechism: on the meaning of creation; explanations of the Decalogue, Crede, and Lord's Prayer; on sermon and baptism; on mass. The verse and strophic forms of these hymns are the following: 8787887 AbAbccX (the so-called *Lutherstrophe*), 8 11 11 8 6 AAxBB, 888888 AABBC, 887887887887 AAbCCbDDeFFe (the melody of these hymns is iambic, while the text is merely syllabic), and T9 I8 T9 I887644448448 AABBBccDDE-EXFFF (T = trochee, J = iamb). The melodies and, as a consequence, the strophic forms are taken from German hymns.

(c) The Catechism of 1550 treats, among other, the following topics: justification by faith, doctrine of grace, creation, original sin, sacraments. The question of sin, doctrine of grace, and justification by faith are basic Protestant issues. How can a person who through sin lost contact with God, find the way to God? — The only way is for God to forgive his sins. People cannot achieve forgiveness by themselves, but, rather, Christ does that for them (*solus Christus*); people receive forgiveness for free, through God's mercy (*sola gratia*), and not in exchange for good deeds. However, faith is necessary for God actually to intervene (*sola fides*).

(d) According to Augustine's doctrine of the Church, the Church is one and indivisible, as it represents the mysterious body of Christ. To leave the Church means to forego the salvation. Thus Trubar's expression »God's Church of the Slovene (language)« does not mean an independent Church; instead, Trubar considers the Slovene Church a part of the Universal Church.